

**शैक्षणिक बँक ऑफ क्रेडिट (एबीसी):  
राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (एनईपी) 2020 अंतर्गत एक नवीन दृष्टीकोन**

**डॉ. पुष्कर सुनील गांधी**

pskr Gandhi@gmail.com

श्रीमान भाऊसाहेब झाडबुके महाविद्यालय, बारशी

**प्रस्तावना :-**

**रा**

ष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (एनईपी) 2020 हे भारतातील

शिक्षण प्रणालीमध्ये मूलभूत बदल घेऊन आले आहे. या धोरणातील एक महत्त्वाची संकल्पना म्हणजे शैक्षणिक बँक ऑफ क्रेडिट (Academic Bank of Credit - ABC), ज्याचा उद्देश विद्यार्थ्यांना अधिक लवचिकता आणि बहु-अनुशासनात्मक शिक्षणाची संधी देणे आहे. ही प्रणाली उच्च शिक्षणातील पारंपारिक अडथळे दूर करून, क्रेडिट-आधारित अध्ययन प्रणालीला प्रोत्साहन देते.

**मुख्य शब्द-** शैक्षणिक बँक ऑफ क्रेडिट, राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, फायदे, मर्यादा

**उद्दिष्टे-**

- १) शैक्षणिक बँक ऑफ क्रेडिट (एबीसी)ची वैशिष्ट्ये, संकल्पना अभ्यासणे
- २) शैक्षणिक बँक ऑफ क्रेडिट (एबीसी)चे फायदे, मर्यादा, निष्कर्ष अभ्यासणे

**संशोधन पद्धती —**

दुय्यम साधने- संदर्भ पुस्तके , शासकीय कागदपत्रे , अभ्यापूर्ण संशोधन

**शैक्षणिक बँक ऑफ क्रेडिटची संकल्पना:-**

एबीसी ही एक डिजिटल सुविधा आहे, जिथे विद्यार्थी आपल्या शैक्षणिक क्रेडिट्स (शिकण्याचे एकक) साठवू शकतात. हे क्रेडिट विविध मान्यताप्राप्त शैक्षणिक संस्थांमधील अभ्यासक्रमांतून मिळवता येतात आणि नंतर त्यांच्या पदवीपूर्तीसाठी वापरले जाऊ शकतात. यामुळे विद्यार्थ्यांना एकाच वेळी एकापेक्षा अधिक संस्थांमध्ये शिक्षण

घेणे, स्वतःच्या गतीने अभ्यास करणे आणि विविध विषयांचे संयोजन करणे शक्य होते.

**अ) मुख्य वैशिष्ट्ये:**

1. क्रेडिट संचयन आणि हस्तांतरण: विद्यार्थी वेगवेगळ्या संस्थांमधून मिळालेले क्रेडिट्स एबीसीमध्ये जमा करू शकतात.
2. बहु-संस्थात्मक अभ्यासक्रम (Multi-Institutional Programs): एकाच वेळी अनेक विद्यापीठांमधून अभ्यास करण्याची मुभा.
3. स्टॅकअबल सर्टिफिकेट्स: लहान-मोठ्या प्रमाणपत्रांना मान्यता देऊन कौशल्य-आधारित शिक्षणाला प्राधान्य.
4. डिजिटल व्यवस्थापन: सर्व क्रेडिट्स डिजिटल पद्धतीने ट्रॅक आणि सत्यापित केले जातात.

**ब) यूजीसी शैक्षणिक बँक ऑफ क्रेडिट (ABC) चे फायदे**

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (NEP) 2020 अंतर्गत यूजीसी शैक्षणिक बँक ऑफ क्रेडिट (Academic Bank of Credit - ABC) ही एक नवीन आणि क्रांतिकारी संकल्पना आहे. यामुळे विद्यार्थ्यांना अधिक लवचिकता, बहु-अनुशासनात्मक शिक्षण आणि क्रेडिट-आधारित अध्ययन प्रणालीचा लाभ मिळतो. या योजनेचे मुख्य फायदे खालीलप्रमाणे आहेत:

**1. विद्यार्थ्यांना अभ्यासाची लवचिकता**

विद्यार्थी आपल्या सोयीनुसार वेगवेगळ्या संस्थांमधून अभ्यासक्रम निवडू शकतात. पारंपारिक शिक्षणापेक्षा अधिक स्वातंत्र्य मिळते. अर्धवट सोडलेले शिक्षण पुन्हा सुरू करणे सोपे जाते.

**2. बहु-संस्थात्मक शिक्षण**

एकाच वेळी एकापेक्षा अधिक विद्यापीठांमधून अभ्यास करता येतो. विविध संस्थांचे सर्वोत्तम अभ्यासक्रम एकत्रित करून शिक्षण पूर्ण करता येते.

**3. क्रेडिट संचयन आणि हस्तांतरण**

विविध अभ्यासक्रमांमधून मिळालेले क्रेडिट्स डिजिटल पद्धतीने साठवले जातात. एका संस्थेकडून दुसऱ्या संस्थेमध्ये क्रेडिट्स हस्तांतरित करता येतात. पदवी पूर्ण करण्यासाठी आवश्यक क्रेडिट्स जमा करता येतात.

**4. कौशल्य-आधारित शिक्षणाला प्रोत्साहन**

विद्यार्थी नोकरी-उन्मुख कौशल्यवर्धक अभ्यासक्रम निवडू शकतात. स्टॅकअबल सर्टिफिकेट्स मिळवून कमी वेळात अधिक पात्रता मिळवता येते.

**5. शिक्षणाची सातत्यता**

नोकरी करत असताना किंवा इतर कारणांमुळे शिक्षण थांबवल्यास, नंतर क्रेडिट्स वापरून पदवी पूर्ण करता येते. ड्रॉपआउट रेट कमी होण्यास मदत होते.

**6. आंतरराष्ट्रीय स्तरावर सुसंगतता**

जागतिक शिक्षण प्रणालीशी (जसे की युरोपियन क्रेडिट ट्रान्सफर सिस्टीम - ECTS) सुसंगतता वाढविणे. परदेशी विद्यापीठांमध्ये क्रेडिट हस्तांतरण सोपे होणे.

**7. डिजिटल आणि सुवाह्य प्रणाली**

सर्व क्रेडिट्स ऑनलाइन व्यवस्थापित केले जातात. विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक रेकॉर्डचे सहज पोर्टेबिलिटी (एक संस्थेकडून दुसरीकडे हलविणे).

**8. ग्रामीण आणि दुर्गम भागातील विद्यार्थ्यांसाठी संधी**

दूरस्थ शिक्षण आणि ऑनलाइन अभ्यासक्रमांना प्राधान्य देऊन सर्वांसाठी शिक्षण सुलभ करणे

**क) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (NEP 2020) अंतर्गत****अकॅडमिक बँक ऑफ क्रेडिट (ABC) च्या मर्यादा**

अकॅडमिक बँक ऑफ क्रेडिट (ABC) ही NEP 2020 ची एक प्रगतिशील संकल्पना असली तरी, तिच्या अंमलबजावणीत काही मर्यादा आणि आव्हाने आहेत. या प्रणालीच्या यशासाठी या मर्यादा ओळखून त्यावर उपाययोजना करणे आवश्यक आहे.

**1) मूल्यांकन आणि ग्रेडिंगमधील विसंगती**

समस्या: संस्थांचे मूल्यांकन पद्धती वेगवेगळ्या असल्याने, क्रेडिटचे समतुल्यीकरण करणे कठीण होते. परिणाम: विद्यार्थ्यांच्या ग्रेडच्या न्याय्य हस्तांतरणात अडचणी येतात.

**2) संस्थात्मक एकरूपतेचा अभाव :** समस्या: भारतातील विद्यापीठे आणि महाविद्यालये वेगवेगळ्या क्रेडिट प्रणाली

वापरतात, ज्यामुळे क्रेडिट हस्तांतरण आणि मान्यतेत अडचणी येतात.

परिणाम: एका संस्थेचे क्रेडिट दुसऱ्या संस्थेस मान्य नसल्यास, ABC चा उद्देश फसतो.

**3). तांत्रिक आणि डिजिटल अडचणी**

समस्या: ABC डिजिटल प्लॅटफॉर्मवर चालते, पण ग्रामीण आणि अर्ध-शहरी भागात इंटरनेट आणि तंत्रज्ञानाची प्रवेश्यता मर्यादित आहे.

परिणाम: डिजिटल अडचणींमुळे विद्यार्थी आणि शिक्षक योजनेचा पुरेपूर लाभ घेऊ शकत नाहीत.

**4) प्रशासकीय आणि नियामक गुंतागुंत**

समस्या: UGC, AICTE, NCERT सारख्या एकाधिक नियामक संस्थांच्या नियमांमध्ये सुसंगतता नसल्याने ABC ची अंमलबजावणी अवघड होते.

परिणाम: संस्थांमध्ये नियमांची विविधता असल्याने क्रेडिट हस्तांतरणास अडथळे निर्माण होतात.

**5) शैक्षणिक गुणवत्तेचे प्रश्न**

समस्या: विविध संस्थांच्या अभ्यासक्रमांच्या गुणवत्तेत मोठा फरक असल्याने, क्रेडिटचे मूल्यांकन समतुल्य करणे कठीण होते.

परिणाम: काही संस्थांचे क्रेडिट कमी दर्जाचे असल्यास, पदवीच्या मूल्यावर परिणाम होऊ शकतो.

**6) विद्यार्थी आणि शिक्षकांची मानसिकता**

समस्या: पारंपारिक शिक्षण पद्धतींची सवय असलेले विद्यार्थी आणि शिक्षक ABC सारख्या लवचिक प्रणालीशी जुळवून घेण्यास असमर्थ आहेत.

परिणाम: नवीन प्रणालीविषयीची अनभिज्ञता आणि संशयामुळे ABC चा वापर मर्यादित होतो.

**7) आर्थिक आणि संसाधनांचे अडचणी**

समस्या: लहान आणि ग्रामीण संस्थांसाठी डिजिटल इन्फ्रास्ट्रक्चर आणि प्रशिक्षणावर खर्च करणे कठीण आहे.

परिणाम: सर्व संस्था ABC शी जोडल्या जात नाहीत, ज्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या पर्यायांवर मर्यादा येतात.

**ड) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (NEP 2020) अंतर्गत अकॅडमिक बँक ऑफ क्रेडिट (ABC) च्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी उपाययोजना :-**

**1. एकसमान क्रेडिट फ्रेमवर्कची निर्मिती कृती:** UGC ने सर्व उच्च शिक्षण संस्थांसाठी एकसमान क्रेडिट गणना पद्धत (Uniform Credit System) तयार करावी.

कारण: विविध संस्थांमधील क्रेडिट्सचे परस्परांतर सुलभ होणे.

उदाहरण: युरोपियन क्रेडिट ट्रान्सफर सिस्टीम (ECTS) सारखे मानक.

## 2. संस्थांमधील तांत्रिक सक्षमीकरण

कृती:

सर्व विद्यापीठे/महाविद्यालयांसाठी ABC पोर्टलशी एकीकृत होण्यासाठी आर्थिक सहाय्य. ग्रामीण संस्थांसाठी डिजिटल इन्फ्रास्ट्रक्चर विकसित करणे.

कारण: डिजिटल विषमता दूर करून सर्वांना समान संधी.

## 3. नियामक संस्थांचा समन्वय-

कृती :

UGC, AICTE, NCERT, DEB यांच्यात समन्वय वाढविणे. क्रेडिट मान्यतासाठी स्पष्ट मार्गदर्शक तत्त्वे जाहीर करणे.

कारण: नियमांच्या विसंगती दूर करणे.

## 4. गुणवत्ता नियंत्रण यंत्रणा-

कृती:

NAAC द्वारे ABC सिस्टीममधील अभ्यासक्रमांच्या गुणवत्तेचे मूल्यांकन. किमान गुणवत्ता मानके (Quality Benchmarks) अनिवार्य करणे.

कारण: क्रेडिट्सची मूल्यवत्ता राखणे.

## 5. विद्यार्थी आणि शिक्षक प्रशिक्षण

कृती:

ABC वापरावरील ऑनलाइन प्रशिक्षण मोफत उपलब्ध करून देणे. प्रत्येक संस्थेत ABC समन्वयक (Coordinator) नियुक्त करणे.

कारण: प्रणालीविषयीची गैरसमज दूर करणे.

## 6. आर्थिक सहाय्य आणि प्रोत्साहन:-

कृती:

ABC अंतर्गत क्रेडिट्ससाठी विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्ती.

ABC लागू करणाऱ्या संस्थांना सरकारी अनुदान.

कारण: संस्था आणि विद्यार्थ्यांसाठी आर्थिक प्रेरणा.

## 7. मूल्यांकन पद्धतींचे मानकीकरण -

कृती:

सर्व संस्थांसाठी सामान्य ग्रेडिंग प्रणाली. परीक्षा आणि मूल्यांकनाच्या पद्धतींमध्ये सुसंगतता.

कारण: क्रेडिट हस्तांतरणासाठी पारदर्शकता.

## 8. जागरूकता मोहीम :-

कृती : ABC च्या फायद्यांवर राष्ट्रीय स्तरावर मोहीम.

विद्यार्थी मार्गदर्शन केंद्रे (Student Counseling Cells) स्थापन करणे.

कारण: प्रणालीविषयी माहितीपूर्णता वाढवणे.

## 9. पायलट प्रकल्प आणि फीडबॅक लूप -

कृती : निवडक संस्थांमध्ये प्रायोगिक तंत्र म्हणून सुरुवात.

अडचणींवर लगेच फीडबॅक घेऊन सुधारणा.

कारण : चाचणीद्वारे त्रुटी दूर करणे.

## 10. उद्योग-शैक्षणिक संस्था भागीदारी

कृती:

कौशल्य-आधारित क्रेडिट्ससाठी उद्योगांशी करार.

ABC मधील क्रेडिट्सना नोकरीत मान्यता देणे.

कारण: शिक्षण-रोजगार संबंध सुधारणे.

“उत्तम धोरणाची योजना ही पहिली पायरी आहे पण खरी परीक्षा अंमलबजावणीतच असते.”

## इ) निष्कर्ष -

ABC ची यशस्वी अंमलबजावणी ही बहुआयामी प्रक्रिया आहे. तांत्रिक सुधारणा, नियामक सुसंगतता, गुणवत्ता नियंत्रण आणि सर्व स्तरावरील जागरूकता यांच्या समन्वयाने हे शक्य आहे. NEP 2020 च्या ध्येयानुसार "लर्निंग फॉर ऑल" साकारण्यासाठी ABC हे एक महत्त्वाचे साधन बनू शकते. शिक्षण हे केवळ पदवीपेक्षा अधिक आहे; ते ज्ञान, कौशल्य आणि संधींचे सशक्तिकरण आहे. ABC ही या दिशेने एक महत्त्वाची घडी आहे.

## संदर्भ:-

- 1) Ministry of Education, Government of India. (2020). \*National Education Policy 2020\*.
- 2) University Grants Commission. (2021). \*Guidelines for Academic Bank of Credits\*.
- 3) European Commission. (2023). \*European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS)\*.
- 4) Agarwal, P. (2022). \*Flexible Education Systems: A Global Perspective\*.
- 5) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (NEP) 2020, भारत सरकार.
- 6) UGC (Academic Bank of Credit) दिशानिर्देश.
- 7) शिक्षण मंत्रालयाचे अहवाल आणि प्रकाशने.